

Frano Petar Zovko

Institut za povijest umjetnosti
Ulica grada Vukovara 68
HR - 10000 Zagreb
fpzovko@ipu.hr

Prikaz / Review

UDK / UDC: 72.036(497.583Krvavica)
DOI: 10.15291/ars.4983

Zatvaranje kruga: (Ne) vjeruj pripovjedaču. Slučaj dječjeg lječilišta u Krvavici

Closing the Circle: (Dis)Trust the
Storyteller. The Case of Krvavica
Children's Health Resort

SAŽETAK

Publikacija *(Ne) vjeruj pripovjedaču. Slučaj dječjeg lječilišta u Krvavici* objavljena je 2024. godine kao zbirka raznorodnih tekstnih i vizualnih priloga koja sveobuhvatno prikazuje slučaj modernističkog kompleksa koji je u obalnom mjestu Krvavici, nedaleko od Makarske, kao lječilište za djecu s respiratornim bolestima vojnih osiguranika, sredinom 60-ih godina 20. stoljeća projektirao arhitekt Rikard Marasović. Publikacija istražuje povijest kompleksa – koji je od izgradnje promijenio nekoliko namjena, a početkom 21. stoljeća napušten je, zaboravljen i prepušten propadanju – ali i dokumentira djelovanje inicijativa koje ga od njegova ponovnog *otkrivanja* 2008. godine do danas dokumentiraju, predstavljaju javnosti te zagovaraju njegovu zaštitu i aktivaciju, zbog čega postaje simbol i žarište regionalne borbe za očuvanje arhitekture visokog modernizma socijalističke Jugoslavije. Ovaj tekst predstavlja publikaciju, analizira njezinu koncepciju, strukturu i sadržaj te reflektira njezino značenje u širem kontekstu bilježenja i zaštite modernističkoga graditeljskog nasljeđa.

Ključne riječi: dječje lječilište, Krvavica, Rikard Marasović, arhitektonsko nasljeđe, modernistička arhitektura, prilagodba i prenamjena

ABSTRACT

The book *(Dis)Trust the Storyteller. The Case of Krvavica Children's Health Resort*, published in 2024, is a collection of diverse textual and visual contributions that offers a comprehensive presentation of a modernist complex in the coastal town of Krvavica, near Makarska. The complex was designed in the mid-1960s by architect Rikard Marasović as a sanatorium for children with respiratory diseases coming from families with military insurance. The volume explores the history of the complex, which, since its construction, has been repurposed several times and, at the beginning of the 21st century, was abandoned, forgotten, and left to decay. It also documents the work of initiatives which, since the complex's rediscovery in 2008, have been documenting it, presenting it to the public, and advocating for its protection and activation. The sanatorium has thus come to function as a symbol and focal point of the regional struggle for the preservation of the high modernist architecture of socialist Yugoslavia. This paper introduces the book, analyses its concept, structure, and content, and reflects on its significance in the broader context of recording and protecting modernist architectural heritage.

Keywords: children's sanatorium, Krvavica, Rikard Marasović, architectural heritage, modernist architecture, adaptation and repurposing

Arhitektonsko nasljeđe visokog modernizma tema je koja je posljednjih petnaestak godina iz znanstvenih i strukovnih niša došla u središte međunarodnih rasprava o arhitekturi, graditeljstvu, ali i upravljanju prostornim resursima općenito. S jedne strane, građevine podignute prije više od pola stoljeća ostarjele su i zastarjele te zahtijevaju integraciju u suvremene režime korištenja. S druge strane, refleksije financijske krize 2008. i svijest o neodrživosti ekonomije temeljene na rastu potaknule su širok interes za temu prilagodbe i prenamjene postojećih izgrađenih struktura te potragu za alternativnim modelima izgradnje i naseljavanja prostora, koji uzore često pronalaze u avangardnim konceptima i kolektivno izbornim prostornim praksama druge polovice 20. stoljeća.

Rascijep između društvene agende modernističke arhitekture i suvremenih mehanizama proizvodnje prostora karakterističan je za većinu zemalja koje su gospodarski uzlet doživjele od kraja 40-ih do sredine 70-ih godina 20. stoljeća, a i uzorci današnjeg odnosa prema tom nasljeđu ponavljaju se na globalnoj razini, uz nezaobilazne motive institucijske nebrige, privatizacije i devastacije radi ekstrakcije profita. Međutim, nijansiraniya geografija pokazuje da varijacije postoje, i između zemalja i (ne manje važno) unutar državnih granica. U zemljama bivše Jugoslavije – na teritoriju koji je svoj najintenzivniji razvoj i graditeljski vrhunac ostvario upravo tijekom socijalističke modernizacije – arhitektura visokog modernizma čini obiman te strukturno, identitetski i kulturno (još uvijek) nezamijenjen sloj, a njezina percepcija kao tekovine koja nepovratno nestaje posljedica je dugogodišnjega sustavnog zapuštanja te recentnijih praksi kojima se to nasljeđe briše, bilo da je riječ o rušenju ili obnovi kojom se dokidaju ključna formalna, a često i funkcionalna svojstva.

U nedostatku systemske zaštite *odozgo*, oko graditeljskih artefakata visokog modernizma razvijaju se afektivne mreže skrbi u kojima se isprepliću slobodno strukturirano izvaninstitucijsko istraživanje, umjetnički rad te zagovaračko i aktivističko djelovanje. Osim nebrojenih pojedinačnih napora i manjih inicijativa koji se bave bilježenjem, popularizacijom, očuvanjem i aktivacijom modernističke arhitekture, posljednjih je godina ostvareno nekoliko većih projekata koji su znatno pridonijeli vidljivosti teme i njezinu dopiranjju do najšire javnosti, domaće i inozemne – izložbeni i izdavački projekt *Nedovršene modernizacije – između utopije i pragmatizma* (2012.), dokumentarni TV serijal *Betonski spavači* (2016. – 2023.) te izložba *Toward a Concrete Utopia: Architecture in Yugoslavia, 1948–1980* u njujorškoj MoMA-i (2019.). Tim inicijativama i projektima konsolidirane su pozicije aktera u polju, uspostavljene su suradničke mreže, započeto je mapiranje objekata i istraživani su modeli javnog djelovanja, pretežno proizašli iz kontinuiteta organizacija civilnog društva i nezavisne kulture. Iako građevina čija sudbina ocrtava društvene promjene koje su ove prostore zahvatile od kraja Drugoga svjetskog rata do danas ima nepregledno mnogo, dječje lječilište u Krvavici svojevrsna je sinegdoha, slučaj koji sažima, ali i kronološki uokviruje priču o prošlosti i sadašnjosti arhitekture visokog modernizma na ovim prostorima.

Riječ je o kompleksu bivšeg lječilišta i oporavilišta za djecu s respiratornim bolestima vojnih osiguranika, koji početkom 60-ih godina 20. stoljeća u obalnom mjestu Krvavici, podno Biokova i nedaleko od Makarske, projektira arhitekt Rikard Marasović. lječilište je otvoreno 1965. godine, a 1973. prelazi iz primarne zdravstvene namjene u turističku te se usporedno rabi kao vojno odmaralište i komercijalni smještaj. Prvotni vlasnik i investitor, Jugoslavenska narodna armija, 1991. godine napušta kompleks, a tijekom rata i u poraću upotrebljava se za smještaj ranjenika, obuku specijalnih vojnih jedinica i stambeno zbrinjavanje prognanika. Godine 2002. kompleks prelazi iz nadležnosti MORH-a u ruke državne agencije Club Adriatic, čime prestaje nadzor i počinje njegovo propadanje, koje traje do danas.

1.
(Ne) vjeruj pripovjedaču.
Slučaj dječjeg lječilišta u
Krvavici (ur. Nataša Bodrožić,
Antonia Vodanović), Zagreb,
Eindhoven, 2024. (foto:
Nikola Križanac)

Dis)Trust the Storyteller.
The Case of Krvavica Children's
Health Resort

Interes arhitektonske i istraživačke zajednice za Krvavicu budi se 2008. godine, kada uredništvo *Orisa*, zbog spoznaja o nepoznatome modernističkom biseru na Makarskoj rivijeri, za posebno 50. izdanje časopisa od arhitektice Mirande Veljačić naručuje prilog o objektu¹. Tekst je objavljen pod naslovom *Perje na buri*, a pripremno istraživanje rezultira pronalaskom izvedbenog projekta u arhivu Vojne luke Lora te angažmanom Platforme 9,81 na preventivnoj zaštiti objekta, što je ostvareno 2012. Tri godine poslije zgrada dolazi pod trajnu zaštitu kao pojedinačno nepokretno kulturno dobro. Istodobno, s lječilištem se upoznaje udruga za suvremene umjetničke prakse Slobodne veze – koja se od 2009. raznolikim formatima bavi arhitekturom socijalističke Jugoslavije – te ga ubrzo počinje uključivati u svoje programe i „opsesivno dokumentirati”², a u bilježenje i akcije nešto poslije uključuje se i Udruga Kačić, specijalizirana za istraživanje i zaštitu modernističkog nasljeđa Ma-

2.
Rikard Marasović, Lječilište
i oporavilište za djecu s
respiratornim bolestima
vojnih osiguranika, Krvavica,
Hrvatska, 1965. (izvor:
privatna arhiva Dina Beroša)

Rikard Marasović, sanatorium
and convalescent centre for
children with respiratory
diseases coming from families
with military insurance,
Krvavica, Croatia, 1965

karskog primorja i Zabiokovlja. Za popularizaciju kompleksa prijelomna je 2016. godina, kada na nacionalnoj televiziji počinje prikazivanje dokumentarnog serijala *Betonski spavači*, čija je jedna epizoda, upečatljiva naslova *Tajanstveni objekt u borovoj šumi*, posvećena upravo kompleksu lječilišta. Krvavica tako stječe status jednog od simbola borbe za modernističko nasljeđe, ali postaje i predmet svojevrsne mitologizacije – smatrali to nepoželjnim odmakom od objektivnosti ili nužnim taktičkim alatom. No, što je to što slučaj dječjeg lječilišta čini tako reprezentativnim?

Njegova arhitektonska vrijednost nedvojbeno je visoka, a čine je: danas *izgubljena*³ tipologija dječjeg lječilišta; jedinstveno konceptualno rješenje zadane namjene; atraktivna kompozicija s *lebdećim* kružnim volumenom; ikoničan kružni tlocrt; te sustav komunikacija u čijem je središtu rampa, amblematski element modernističke prostorne koncepcije. Zatim, autor lječilišta je marginalizirani arhitekt, što se prema nekim izvorima pripisuje njegovu beskompromisnom karakteru, a dobro se i uklapa u mit o neshvaćenom geniju kojeg je srednja struja odbacila zbog visokih načela. Začudno je i kasno *otkrivanje* kompleksa. Djelomično je to posljedica njegova neobjavlivanja u periodici arhitektonske struke (time se potvrđuje narativ o marginalizaciji autora, dok je činjenica da je kompleks objavljan u građevinskim časopisima zanimljiva i iz perspektive izvora na kojima počiva suvremena hrvatska povijest arhitekture), a djelomično ambivalentne lokacije. Krvavica se nalazi na jadranskoj obali, medijski najvidljivijem dijelu zemlje, i to na jednom od njezinih najturstificiranih dijelova – Makarskoj rivijeri. No, pozicija joj je ipak periferna – skrivena od pogleda s Jadranske magistrale i udaljena od većih urbanih sredi-

šta koja žive i izvan turističke sezone – što je sigurno nezanemariv faktor njezina današnjeg stanja. Također, prvotna namjena emanira vrijednosti društva usredotočena na dobrobit pojedinca i pogled u budućnost, što iz današnje perspektive djeluju posve utopijski, a specifičnost namjene kompleksa kao lječilišta upravo respiratornih bolesti posebnu je aktualnost stekla u vrijeme pandemije koronavirusa. Konačno, postoji nešto suštinski neshvatljivo u nizu postupaka države zbog kojih je kompleks već desetljećima prepušten propadanju – nešto što nadilazi standardne eksplanatorne modele te potiče znatiželju, čuđenje, pa i bijes.

Nasuprot pasivnosti vlasnika, organizacije civilnog društva okupljene oko *Slučaja Krvavica* posljednjih desetak godina predlažu vrlo konkretne scenarije obnove i prenamjene, poput osnivanja Regionalnog centra za obrazovanje, istraživanje i razvoj u kulturi i umjetnosti iz 2014., ili inicijative iz 2020. godine kojom Slobodne veze, Udruga Kačić i Platforma 9,81 u pandemijskom trenutku zagovaraju neuobičajenu zamisao povratka zgrade prvotnoj svrsi. Građa prikupljena tijekom višegodišnjih istraživanja te materijal nastao građanskim akcijama i umjetničkim radovima prvi su put okupljeni na izložbi *(Ne) vjeruj pripovjedaču. Slučaj dječjeg lječilišta u Krvavici*, koja je u organizaciji udruge Slobodne veze / projekta Motel Trogir, a pod kustoskim vodstvom Nataše Bodrožić, Ivana Huljeva i Antonije Vodanović, otvorena u Salonu Galić u Splitu u listopadu 2021.

Iz izložbe proizlazi i istoimena publikacija, koju su krajem 2024. godine zajednički izdale Slobodne veze i nakladnička kuća Set Margins' iz Eindhovena. Urednice izdanja su Nataša Bodrožić (Slobodne veze) i Antonia Vodanović (Udruga Kačić), a publikacija se nastavlja na višegodišnji rad obiju organizacija te na niz od nekoliko seminalnih knjiga o modernističkom nasljeđu u produkciji Slobodnih veza: *Motel Trogir: Nije uvijek budućnost ono što dolazi* (2016.), *Pejzaži potrošačke kulture u socijalističkoj Jugoslaviji* (2018.) te *Moderna arhitektura Trogira* (2021.). Riječima Nataše Bodrožić: „Naše publikacije su ili prošireni katalogi izložbi ili dokumentacija rada na nekoj temi, objektu ili okolišu kojim smo se bavili niz godina. Publikacije prate naše kampanje i rad, često je u njima dokumentirana i umjetnička produkcija vezana uz projekt, mapirani su brojni suradnici i protagonisti jer je kako stalno ističem, u ovo doba projektnog menadžmenta, natjecanja i hiperindividualizma, Motel Trogir kolektivni, grupni napor.”⁴ Tako i publikacija *(Ne) vjeruj pripovjedaču. Slučaj dječjeg lječilišta u Krvavici* nastaje kao skup raznorodnih priloga – eseja, fotografija, arhitektonskih nacrti, novinskih priloga, razglednica, administrativnih dokumenata, prepiski, zabilježenih usmenih svjedočanstava te prikaza umjetničkih i studentskih radova. Navedenog je materijala mnogo, veze između fragmenata složene su i višestruke, a publikacija se ipak temelji samo na jednom objektu, pa se teme i motivi često preklapaju i ponavljaju. Stoga je koncipiranje i oblikovanje takve knjige zahtjevan urednički i dizajnerski poduhvat.

U organizaciji priloga i materijala vidljive su dvije kontradiktorne, ali vješto pomirene tendencije. S jedne strane, stvaranje nelinearne i poliperspektivne cjeline koja pažljivom kompozicijom sadržaja intimno komunicira s čitateljem, a ponavljajući motivi i stalne oscilacije između cjeline i detalja, prošlosti i sadašnjosti, poetičnosti mediteranskog ambijenta i birokratskog jezika institucija, stvaraju iskustvo dubokog uranjanja u narativ. Na primjer, već i sam početak knjige najavljuje takav pristup: prve stranice nisu opremljene sadržajem, nego sugestivnim analognim fotografijama napuštenog kompleksa fotografkinje Duške Boban. S druge strane, knjiga je strukturirana u šest jasno razgraničenih cjelina – uvodni blok i pet *poglavlja* – koje unutar raspršena sadržaja zaokružuju pojedine teme.

Uvodni blok počinje tekstem Nataše Bodrožić koji problematizira pitanje javnog vlasništva i državnog upravljanja te ukratko predstavlja povijest kompleksa i pregled građanskih inicijativa za njegovo očuvanje. U nastavku je prijepis otvore-

nog pisma kojim organizacije civilnog društva – Slobodne veze, Udruga Kačić i Platforma 9,81 – nadležnim institucijama predlažu obnovu Dječjeg sela kod Pro-majne i dječjeg lječilišta u Krvavici te njihovo zadržavanje u javnome, tj. državnom vlasništvu, a slijede birokratska odbijenica Ministarstva prostornog uređenja, graditeljstva i državne imovine te kolaž novinskih priloga koji potvrđuju neizvjesnu sudbinu kompleksa.

Prilozima okupljenim u prvoj cjelini projekt dječjeg lječilišta kontekstualizira se po nekoliko tematskih osi. Povjesničarka arhitekture i umjetnosti Lidija Butković Mićin donosi vrlo iscrpan *Pogled na povijesni razvoj jadranskih klimatskih lječilišta za djecu*, od njihova uspona tijekom modernizacijskih i industrijalizacijskih procesa u drugoj polovini 18. stoljeća, do iščezavanja krajem 20. stoljeća zbog napretka u medicinskoj znanosti i preustroja sustava zdravstvene skrbi te zbog snažne orijentacije jugoslavenskog turizma na inozemna tržišta. Tema razgovora Nataše Bodrožić sa Sanjom Petrović Todosijević, višom znanstvenom suradnicom Instituta za novu istoriju Srbije, jesu politike djetinjstva u socijalističkoj Jugoslaviji, odnosno odnos državnog vodstva prema društvenoj grupi koja je trebala postati nositelj izgradnje socijalističkog poretka (autorica navodi popis stanovništva iz 1948. koji je pokazao da djeca do 14 godina čine iz današnje perspektive nevjerojatnih 33 % svih građana i građanki bivše države). Esej *Izgubljena tipologija* arhitektice Jelene Borote temelji se na čitanju referata Rajka Tatića i Ljubiše Dragića s temom dječjih lječilišta, održanog na Prvom savjetovanju arhitekta i urbanista Jugoslavije u Dubrovniku 1950., a prethodi prijepisu (s ćirilice) teksta referata.

Druga cjelina tematizira nestabilnost i nepouzdanost sjećanja, a sadrži niz razglednica, novinskih članaka i zabilježenih usmenih sjećanja mještana, korisnica i radnika, što pokazuje drukčiju sliku lokacije od prethodno dominantne predodžbe o zabranjenome vojnom kompleksu. U ovu cjelinu uvršten je i prilog urednica kojim čitatelje upoznaju sa slabo istraženim funkcioniranjem zgrade u ranim devedesetima, kada je služila kao centar za vojnu obuku.

Treća cjelina usredotočena je na sam kompleks, a otvara ga tekst Mirande Ve-ljačić iz *Orisa* kojim je i započeto suvremeno istraživanje Krvavice. U istu cjelinu smješten je temeljit pregled povijesti kompleksa, od izgradnje do 1991. godine, autorice Antonije Vodanović, napisan na temelju arhivskih dokumenata i usmene povijesti. Prilog je grafički opremljen natječajnim radovima, odnosno nacrtima koji prikazuju planove prenamjene kompleksa još iz 70-ih godina 20. stoljeća. Slijedi rad povjesničara i arheologa Ivana Huljeva, člana Udruge Kačić i najbližeg suradnika uredničkog dvojca, pod naslovom *Arheologija futurističke prošlosti: Vojno dječje lječilište i odmaralište u Krvavici*. Autor čitatelje uvodi u javnosti malo poznatu disciplinu arheologije suvremene prošlosti, a nastavlja arheološkom analizom kompleksa, odnosno iscrpnim bilježenjem kulturnih i nekulturnih mehanizama njegove formacije i transformacije – od okolišne infrastrukture, preko interijerskih detalja, do grafita i biljaka koji nastanjuju napuštenu unutrašnjost. Cjelina završava zapisom stanarke kompleksa Josipe Balajić, povjesničarke umjetnosti i pedagoginje iz Krvavice, koja se početkom 90-ih, kao dijete, doseljava u stambenu zgradu prvotno namijenjenu smještaju osoblja lječilišta i čiji roditelji još uvijek u njoj žive.

Četvrta cjelina posvećena je autoru kompleksa, arhitektu Rikardu Marasoviću. U tekstu povjesničarke arhitekture Tamare Bjažić Klarin *Paralelni kolosijeci arhitekta Rikarda Rike Marasovića – skica za biografiju i smjernice za daljnje istraživanje* autorica donosi prikaz životnog puta i vrlo raznolika arhitektova djelovanja, s naglaskom na njegovim natječajnim radovima, pritom se kritički dotičući povezanih tema iz povijesti arhitekture Jugoslavije sredine 20. stoljeća. Tema ove cjeline je i arhitektov slikarski opus, čiji pregled te analizu i kontekstualizaciju predstavlja Antonia Vodanović.

Posljednja, peta cjelina mapira suvremene inicijative, akcije i umjetničke radove nastale oko zaštite kompleksa. Tu se nalazi serija fotografija izložbe u splitskom salonu Galić te razgovor Nataše Bodrožić s Marojem Mrduljašem, suautorom niza projekata i programa istraživanja, interpretacije i popularizacije modernističkog nasljeđa. U poglavlju je priložena prepiska s Zakladom *Kultura nova* oko mogućnosti pokretanja Regionalnog centra za obrazovanje, istraživanje i razvoj u kulturi i umjetnosti u zgradi lječilišta te razgovor Nataše Bodrožić s članicama Udruge mART, kao predstavnicama lokalnih građanskih inicijativa za očuvanje kompleksa, u kojem je ocrtana cijela mreža organizacija i pojedinaca koji se posljednjih nekoliko godina bave Krvavicom.

Publikacija (*Ne*) vjeruj pripovjedaču. *Slučaj dječjeg lječilišta u Krvavici* jedan je od ključnih izdavačkih projekata o temi arhitektonskog nasljeđa socijalističke Jugoslavije – knjiga relevantna i informativna stručnjacima, pitko i intrigantno štivo za širu publiku te iscrpna studija za sve koji će se u budućnosti na ovaj ili onaj način baviti Krvavicom ili nekim drugim modernističkim objektom. Dvojezičnost omogućuje inozemnu recepciju te knjigu čini međunarodno atraktivnim uvidom u procese gradnje i razgradnje arhitekture visokog modernizma na ovim prostorima. Autorski tekstovi te fotografski i arhivski prilozi vrijednost su za sebe i nesumnjivo će potaknuti daljnja istraživanja i postati osnova novih znanstvenih spoznaja. Činjenica da knjiga istodobno i jednako dobro funkcionira kao opsežan repozitorij znanja te uzbudljiv čitateljski sadržaj rezultat je velikoga uredničkog truda i vještine te pažljivo osmišljene strukture, a slobodnija kompozicija grafičkih i tekstnih priloga, u kojoj nikada nismo sigurni što nas čeka na sljedećoj stranici doprinosi dinamici. Posebno valja istaknuti i oblikovanje – za koje je zaslužan dizajner Nikola Križanac – od prepoznatljiva vizualnog identiteta, preko dobre artikulacije raznovrsna i dvojezično prezentirana sadržaja, do pojedinačnih inteligentnih rješenja, poput oblikovanja shema, grafikona i prepiski ili prijeloma engleskih prijevoda dokumenata izvorno nastalih na hrvatskom jeziku. Sitnica koja nedostaje, a olakšala bi snalaženje u opsežnom sadržaju u kojem se vizualni motivi ponavljaju, jest sustav navigacije koji prati paginaciju.

Repeticija motiva i faktografije navodi nas i na razmišljanje o naslovu publikacije. Premda je odabrani naslov zvučan i upečatljiv – te je sigurno odlično funkcionirao kao naslov izložbe na kojoj se publikacija i temelji, a na kojoj su raznorodni i fragmentirani materijali komunicirali nedovršen proces istraživanja i nepouzdanost sjećanja – zbog mnogih činjenica i narativnih cjelina koje u knjizi redovito susrećemo, stječemo dojam jedinstvene pripovijesti i pouzdana pripovjedača, prije nego onoga čiju vjerodostojnost imamo potrebu iznova propitivati.

Na kraju, publikacija (*Ne*) vjeruj pripovjedaču. *Slučaj dječjeg lječilišta u Krvavici*, u skladu s uredničkom intencijom, mnogo govori o društvenim procesima u kojima je arhitektonsko nasljeđe visokog modernizma nastalo te o onima u kojima danas nestaje. No što nam može reći o budućnosti prostora koji baštinimo? Pri samom završetku knjige, neposredno prije biografija i impresuma, nalazi se dodatak u kojem su prikazana dva studentska rada koja se bave aktivacijom i projektantskom interpretacijom arhitekture kompleksa, studentica Irene Skoute (Atanasove) i Tee Noite (Tomkić). Iako je urednička odluka o završetku u pozitivnom tonu i s pogledom unaprijed logična, prikazani radovi postavljaju više pitanja nego što nude odgovora. Znakovito je da su oba rada nastala na stranim sveučilištima, što ponovno otvara temu interesa hrvatskih institucija (ovaj put obrazovnih) za nacionalno arhitektonsko nasljeđe. Važnije, oba studentska projekta pokazuju izvjesnu ograničenost u izmaštavanju scenarija oživljavanja kompleksa onkraj ustaljenih paradigmi, čak i u akademskim uvjetima. Unatoč sićušnom uzorku, teško je ne primijetiti podudaranje s mnogo širim lutanjima po pitanju očuvanja, prilagodbe i pre-

namjene modernističkih građevina, pa završetak publikacije apostrofira neizvjestan daljnji razvoj događaja, odnosno otvorenu budućnost Krvavice, ali i drugih sličnih slučajeva. Međutim, možda i sam čin podvlačenja crte i izdavanja publikacije upućuje na zatvaranje jednog ciklusa, odnosno svojevrsno iscrpljenje postojećih strategija, upozoravajući nas na to da za usmjeravanje te budućnosti trebamo pronaći nove modele djelovanja.

BILJEŠKE

- ¹ Tekst *Perje na buri* više se puta spominje kao početak istraživanja Krvavice, ali jedino svjedočanstvo o narudžbi i nastanku teksta koje u publikaciji možemo pronaći jest ono Maroja Mrduljaša u prilogu *Treba objektivno sagledati povijesna iskustva – Maroje Mrduljaš u razgovoru s Natašom Bodrožić*.
- ² NATAŠA BODROŽIĆ, (Ne) vjeruj pripovjedaču. Uvod, u: (Ne) vjeruj pripovjedaču. *Slučaj dječjeg lječilišta u Krvavici* (ur. Nataša Bodrožić, Antonia Vodanović), Zagreb, Eindhoven, 2024., 20–55.
- ³ Termin se referira na naslov priloga Jelene Borote *Izgubljena tipologija*.
- ⁴ <https://vizkultura.hr/prema-drustvenoj-afirmaciji-modernizma/> (pristupljeno 1. 10. 2025.).

Djelo je objavljeno pod uvjetima Creative Commons Autorstvo 4.0 Međunarodne licence (CC BY 4.0), koja omogućava korisnicima umnažanje, redistribuiranje, mijenjanje i prerađivanje materijala u bilo koju svrhu, pa i komercijalnu, uz uvjet ispravnog navođenja autorstva i izvora: <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.